

Yayın Geliş Tarihi: 01.02.2024
Yayına Kabul Tarihi: 12.06.2024
Online Yayın Tarihi: 15.09.2024
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1430020>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 26, Sayı: 3, Yıl: 2024, Sayfa: 1222-1238
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

XV. ve XVI. YÜZYILLARDA SULTANHİSAR KAZASI

Abdullah ZARARSIZ*

Öz

Antik Nysa şehri kalıntılarının yakınında bulunan Sultanhisar, günümüzde Aydın iline bağlı ilçelerden biridir. Aydın yöresi XIII. yüzyıl sonlarında Menteşe Bey'in fethiyle Türk hakimiyetine alınmış ve bu bölge Türkmenlerin yoğun olarak yerleştikleri bir bölge haline gelmiştir. İlk kez I. Bayezid'in 1389-90 yılındaki seferiyle Osmanlı hakimiyetine alınan bölge kısa süre sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkmış ve XV. yüzyılın ilk yarısında kati bir şekilde Osmanlı egemenliğine alınmıştır. Osmanlı devrinde bölgede XV. ve XVI. yüzyıllar boyunca birkaç kez tahrir işlemi yapılmıştır. Tahrir işlemleri sayesinde bahsi geçen dönemde Sultanhisar kazasının idari ve iktisadi durumuna dair bilgiler elde edilmiş, ayrıca kazadaki tarımsal üretim faaliyetlerine ve diğer vergi gelirleriyle ilgili veriler kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmada tahrir defterlerindeki kayıtlardan yola çıkılarak Sultanhisar'ın XV. ve XVI. yüzyıllardaki durumu ele alınacak ve tahrir defterlerindeki veriler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Sultanhisar, Tahrir, Nüfus, Yerleşim.

THE KAZA OF SULTANHISAR IN THE XVth AND XVIth CENTURIES

Abstract

Sultanhisar, located near the ruins of the ancient city of Nysa, is one of the districts of Aydın province today. Aydın region was taken under Turkish rule with the conquest of Menteşe Bey at the end of the XIIIth century and this region became a region where Turkmens were settled. The region, which was first taken under Ottoman rule with Bayezid I's campaign in 1389-90, soon fell out of Ottoman rule and was taken under Ottoman rule permanently in the first half of the XVth century. During the Ottoman period, the region was surveyed several times throughout the XVth and XVIth centuries. Thanks to the tahrir records, information on the administrative and economic status of Sultanhisar district in the mentioned period was obtained, as well as data on agricultural production activities and other tax revenues in the

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Zararsız, A. (2024). XV. ve XVI. yüzyıllarda Sultanhisar Kazası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (3), 1222-1238.

* Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-2071-513X, abdullahzararsiz@akdeniz.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

district were recorded. In this study, the situation of Sultanhisar in the XVth and XVIth centuries is discussed based on the records in the tahrir books and the data in the tahrir books are discussed.

Keywords: Aydın, Sultanhisar, Survey, Population, Settlement.

GİRİŞ

Evliya Çelebi'ye göre adını Aydınoğlu Beyliği'nin kurucusu Mehmed Bey'in kız kardeşi için yaptırdığı kaleden alan¹ Sultanhisar, Osmanlı arşiv belgelerinde genellikle Sultanhisarı olarak anılmaktadır. Germiyan beyi Yakub'un subaşı iken onun emriyle Batı Anadolu'da fetihler gerçekleştiren Aydınoğlu Mehmed Bey, 1310'da Müslüman İzmir'i aldıktan sonra Ayasuluk, Tire, Sultanhisar gibi yerleri de ele geçirmiş ve bu dönemden itibaren bölge Osmanlı kontrolüne girene dek Aydın Beyliği hakimiyetinde kalmıştır (Uzunçarşılı, 2011, s. 104).

Sultanhisar'ın da dahil olduğu Aydın-ili toprakları, ilk olarak I. Bayezid (Yıldırım) devrinde (1389-1402) Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir. Kosova Savaşı'nda babası I. Murad'ın şehit düşmesinden sonra tahta geçen Sultan I. Bayezid, Karamanoğullarından güç alarak Osmanlılardan uzaklaşan Batı Anadolu'daki beylikler üzerine sefere çıkmış ve bu seferde Germiyan, Saruhan ve Menteşe beylikleriyle birlikte Aydın Beyliği'nin topraklarını da hakimiyet altına almıştır (Emecen, 2010, s. 46).² Bu bağlamda Aydın bölgesinin fethinin 1389 kışı ya da 1390 yılı başlarında gerçekleştiği söylenebilir (İnalçık, 1992, s. 232). Osmanlıların Aydın yöresindeki bu ilk hakimiyet dönemi fazla uzun sürmemiş, 1402 Ankara Savaşı'nın ardından başlayan kargaşa döneminde bölgedeki Osmanlı hükümranlığı da sona ermiştir.

Aydın ve çevresinin tekrar Osmanlı hakimiyetine girmesi, kargaşa dönemini sona erdirerek idareyi eline alan I. Mehmed'in (1413-1421) saltanatında olmuştur.

¹ Evliya Çelebi bu sultanın adının Nilüfer olduğundan ve onun Orhan Gazi ile evliliği münasebetiyle bu kalenin ve yedi adet şehrin çeyiz olarak Osmanlılara verildiğinden bahsetmektedir. Evliya Çelebi, 2011, s. 202; erken dönem Osmanlı kronikleri Nilüfer Hatun'u Yarhisar tekfurunun kızı olarak gösterebilir de Feridun Emecen'e göre bu kayıt tarihi gerçekliğe uygun değildir, ancak Emecen de Nilüfer Hatun'un kimliğine dair bir tahminde bulunmamaktadır. Emecen, 2007, s. 124; Uzunçarşılı'ya göre Birgi'de bulunan Sultan Şah Türbesi'nde, Aydın Bey'in 1310 yılında vefat eden ve Sultan Şah veya Hanzade Hatun adıyla anılan kızı Ümmü Sultan medfundur. Uzunçarşılıoğlu, 1929, s. 114-115; bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde Evliya Çelebi'nin sultanları karıştırmış olma ihtimali akla gelmektedir.

² Osmanlı müverrihleri I. Bayezid'in sefer güzergahı ve seferin zamanına dair farklı bilgiler kaydetmektedir. Oruç Bey, Bayezid'in H. 791 / M. 1389 yılında Karamanoğulları üzerine yürüdüğünü ve bu seferden dönüşte Aydın-ili ve Ayasuluğ'u fethettiğini kaydetmiştir. Oruç bin Adil, 2014, s. 31; Aşıkpaşazade ise Bayezid'in Kosova Savaşı'nın ardından evvela Edirne ve Bursa'ya geldiğini, ardından sefere çıkarak Alaşehir, Aydın, Saruhan ve Menteşe yörelerini fethettiğini belirtmektedir. Aşık Paşazade, 2010, s. 336-337; erken dönem kroniklerinde Aydın'ın fethine dair bilgilerin tahlili için bkz. Telci, 2015, s. 9-16.

Bu dönemde Ankara Savaşı'nın ardından tekrar canlanan Türkmen beyliklerini bir bir hakimiyet altına alan I. Mehmed, Aydın'ı ele geçirmiş olan Cüneyd Bey'i de mağlup etmiş ve Cüneyd Bey'in ölene dek kendisine tabi olacağını beyan etmesi üzerine onu affetmiştir. Ancak Cüneyd Bey'e güvenmeyen I. Mehmed, Aydın'ı Osmanlı hizmetinde bulunan Bulgar kralı İvan Şişman'ın oğlu Aleksandr'ın idaresine vermiş, Cüneyd Bey'i ise Niğbolu muhafızlığına getirmiştir. 1419 yılında Rumeli'de I. Bayezid'in oğlu Mustafa Çelebi ortaya çıkmış ve Cüneyd Bey de ona katılmıştır. Mustafa Çelebi ve Cüneyd Bey'in üzerine yürüyen I. Mehmed Selanik yakınlarında bunları mağlup etmiş, asileri Selanik'e sığınmış ve Bizans imparatoru tarafından himaye edilmişlerdir. Asileri Osmanlı hükümdarına vermeyi kabul etmeyen Bizans imparatoru, her yıl bir miktar para karşılığında bunları kontrol altına tutacağını taahhüt etmiş ve bu durum I. Mehmed'in ölümüne (1421) dek devam etmiştir (Emecen, 1993, s. 122).

Aydın ve çevresinde Osmanlı hâkimiyetinin tam anlamıyla tesis edilmesi ise I. Mehmed'in 1421 yılındaki ölümünün ardından tahta geçen oğlu II. Murad (1421-1444, 1446-1451) zamanında gerçekleşmiştir. I. Mehmed'in ölümünden sonra Mustafa Çelebi (Düzmece)'nin yanında bulunan Cüneyd Bey, Sultan Murad'ın kendisine Aydın ve çevresini vadedmesi üzerine Mustafa Çelebi'yi terk ederek Aydın'a gelmiş ve burada Aydınoğlu Mehmed Bey'i mağlup ederek bölgeye hâkim olmuştur (Uzunçarşılı, 2011, s. 115-117). Ancak bir süre sonra Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldırmak için harekete geçen II. Murad'ın 1425 yılında Batı Anadolu'ya düzenlediği seferle birlikte Aydın tekrar Osmanlı topraklarına dahil edilmiş, Aydın sancağının idaresi de Baltaoğlu Halil Bey'e verilmiştir (Aşık Paşazade, 2010, s. 381-382; Doukas, 2008, s. 171; Telci, 2015, s. 18; Neşri bu sefer için H. 827 / M. 1423-24 yılını vermektedir. Mehmed Neşri, 2014, s. 583-587). Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olan Aydın sancağı bu dönemde Birgi, Tire, Güzelhisar, Sultanhisar, Arpaz, Bozdoğan, Kestel, Yenişehir, Ayasuluk, İzmir, Çeşme, Alaşehir ve Sart kazalarından müteşekkildir (Emecen, 1991, s. 236). Bu çalışmada Aydın sancağının bu kazalarından Sultanhisar'da XV. ve XVI. yüzyıllardaki nüfus yapısı, yerleşim durumu ve iktisadi durum tahrir defterlerindeki kayıtlara dayalı olarak ele alınmaktadır.

NÜFUS ve YERLEŞİM

Osmanlı Devleti, yeni ele geçirilen bölgelerde vergi kaynaklarını tespit etmek ve timar sistemini hayata geçirmek için tahrir yapmaktadır. Tahrir işlemi saltanat değişikliği, nüfus ve vergi kayıtlarında önemli değişimlerin meydana gelmesi gibi sebeplerle belli aralıklarla tekrarlanmaktadır. Aydın sancağı da Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra tahrir tabi tutulmuştur. Aydın sancağının bu ilk tahriri 1425-1430 arasında (BOA, MAD.d. 18003; bu tahrir kayıtları M. Akif Erdoğan ve Cahit Telci tarafından kısa süre arayla iki ayrı yayında ele alınmıştır. İlgili yayınlar için bkz. Erdoğan, 2015; Telci, 2015) yapılmış olup bundan sonraki tahrir ise 1462-68 tarihini taşımaktadır (BOA, TT.d., n. 1/1M; bu

defter Erdoğan ve Bıyık tarafından neşredilmiştir. Erdoğan & Bıyık, 2015). XV. yüzyıldan bir diğer tahrir 1480 yılında gerçekleştirilmiştir (BOA, TT.d., n. 8). Tahrirlerin yoğun olarak yapıldığı XVI. yüzyılda Sultanhisar'ın kayıtlarını içeren üç defter daha bulunmaktadır. Bu defterler 1528-29, 1565-66 ve 1573-74 tarihlerini taşımaktadır. 1530 yılında Anadolu eyaletlerindeki tüm sancakları kapsayan icmal defterinde de Sultanhisar ile ilgili kayıtlar yer almaktadır (Özkılınç vd., 1995, s. 475-476).

Aydın ve çevresinin fethedilmesinden sonra 1425-1430 yılları arasında tamamlandığı düşünülen ilk tahrir esnasında tabii olarak Aydın sancağına bağlı olan Sultanhisar'ın da tahriri yapılmıştır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde *Mâliyeden Müdevver Defterler (MAD)* tasnifinde 18003 katalog numarası ile kayıtlı bulunan bu ilk tahririn yapıldığı dönemde Sultanhisar'ın küçük bir kasaba merkezi olduğu düşünülebilir. Bu dönemde Sultanhisar'a tabi olarak yalnızca Eskihisar (19. yüzyıl salnamelerinde antik Nysa şehri kalıntılarına yakın bir mevkiye bulunduğu bildirilmektedir) ve Kafiran adlarında iki köy kaydedilmiştir. Sultanhisar'ın diğer kayıtlarının ise defterin eksik parçaları arasında olması muhtemeldir (Telci, 2015, s. 73). Tahrir defterindeki kaydın sonunda Sultanhisar ve köylerinde hane sayısının toplamı 90 olarak belirtilmişse de bu dönemde Sultanhisar kasabası (*nefs*) 47 hane, Eskihisar köyü 19 hane, Kâfiran köyü ise 16 hane olmak üzere nahiyeye toplamı 82 hane olarak görülmektedir. Nahiyeye ayrıca 4 de *bîve* (dul kadın) kaydedilmiştir. Tahmini nüfus hesaplamalarında genel olarak kullanıldığı üzere hane katsayısı 5 olarak kabul edilirse³ 82 hanelik bir vergi nüfusuna sahip olan Sultanhisar'ın köyleriyle birlikte nüfusu 400 civarındadır. Bu tahrir defterine göre nahiyedeki yerleşim birimlerinden Sultanhisar nefsi ile Eskihisar köyü Müslüman tebaa tarafından iskân edilirken, Kafiran köyü ise adından da anlaşılacağı üzere gayrimüslim tebaa ile meskûn durumdadır. Sultanhisar nefsinde Ahi Durud/Turut adında bir ahinin de yaşadığı defterdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır (Erdoğan, 2015, s. 49; Telci, 2015, s. 85, 176-178).

II. Mehmed saltanatının (1444-1446, 1451-1481) ortalarında Aydın sancağı bir kez daha tahrir tabi tutulmuştur. 1462-68 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen bu tahrir işleminde Aydın sancağına bağlı bir nahiyeye olan Sultanhisar'ın köy sayısında büyük bir artış olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi bu defa defter kayıtlarının tam olmasıdır. Ayrıca bölgedeki konar-göçer toplulukların yerleşik hayata geçmiş ve kayıt altına alınmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Tahrir defterindeki kayıtlara göre Sultanhisar'ın Hasırcılı, İmadbükü, Çomaklı, İsa Beylü, Malkoçlu, Yaycılı, Yakublu, Dirikime, Özbek, Kulağuzlu (Dereköy), Danişmendlü ve Emir Ahurlu isimlerinde on iki köyü bulunmaktadır. Bu köylerin tamamı Müslümanlar tarafından iskân edilmekte olup köylerdeki vergi mükellefi toplam

³ Tahrir defterlerine dayalı çalışmalar yapan tarihçiler, Osmanlı döneminde bir bölgenin nüfusunun tahminen de olsa belirlenebilmesi için 3 ile 7 arasında değişen katsayılar önermişler, ancak Ömer Lütfi Barkan'ın önerdiği 5 katsayısı genel kabul görmüştür. Hane katsayısına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Göyünç, 1979, s. 331-348.

hane sayısı ise 531'dir. Bu hanelerin 104'ü çift, 53'ü çiftli kara (bu tabir bennak yerine kullanılmıştır), 374'ü ise caba kara olarak kaydedilmiştir. Vergiden muaf tutulan *mücerred*lerle ilgili olarak defterde bir kayıt mevcut değildir. Sultanhisar'ın köylerinde 17 de imam mevcuttur. Nahiye dâhilinde bulunan köylerden Dirkime'de Tekelü cemaatine bağlı 7 hane Türkmen kaydedilmiştir.⁴ Bir önceki tahrirde kaydedilen Kafiran köyü ve buradaki gayrimüslimlerle ilgili olarak bu tahrirde bir bilgi bulunmamaktadır. Eskihisar köyü ise bu tahrirden itibaren Güzelhisar kazasına bağlı olarak kaydedilmiştir (Erdoğru & Bıyık, 2015, s. 150). Tahririn yapıldığı dönemde Sultanhisar'a tabi köylerden Emir Ahurlu'nun reayası bulunmayıp (hâlî) köy toprakları yalnızca ziraat amacıyla kullanılmaktadır. Hane katsayısı 5 olarak alındığında bu dönemde Sultanhisar'da yaklaşık 2500 kişilik bir nüfusun yaşadığı söylenebilir (BOA, TT.d., n. 1/1M, s. 126-147; Erdoğru & Bıyık, 2015, s. 38, 44). Sultanhisar'ın nüfusunun yaklaşık kırk yıllık bir sürede 6 kata yakın bir artış gösterdiği görülmektedir. Buradaki temel neden ise doğal nüfus artışından ziyade daha önce bahsedildiği gibi Türkmen kitlelerinin hızla yerleşik hayata geçmesidir.

II. Mehmed saltanatının son yıllarına, 1480 yılına tarihlendirilen bir icmal defterinde Sultanhisar'ın köy sayısı on yedi olarak tespit edilmektedir. Defterde Sultanhisar'a bağlı olarak Danişmendlü, Özbek, Hasırcılı, Çomaklu, İmadbükü, Malkoçlu, Dirkime, Yaycılı, İsa Beylü, Kulağuzlu, Yakublu, Korulu, Emir Ahur(lu), Salavatlu, Bulargılı, Köslü ve Saruhanlu isimlerindeki köyler ile Şark Kaynağı adını taşıyan bir mezra kayıtlıdır. XV. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Sultanhisar'da toplam hane sayısının 1462 kayıtlarına nazaran küçük bir artışla 573 olduğu tespit edilmiştir. İcmal defterine göre 146 da mücerred mevcuttur. Böylece 1480 yılına ait verilere göre Sultanhisar'ın tahmini nüfusunun 3 bin civarında olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Sultanhisar'da yirmi yıllık bir süreçte %20 oranında bir nüfus artışı yaşandığını göstermektedir. 1480 yılında Sultanhisar'ın en kalabalık köyü 650 civarında nüfusu bulunan Dirkime köyüdür. Dirkime'nin ardından yaklaşık 400 kişilik nüfuslarıyla Çomaklu ve İsa Beylü köyleri gelmektedir. Sultanhisar'ın nüfus bakımından en küçük köylerini ise yaklaşık otuzar kişinin yaşadığı Korulu ve Bulargılı köyleri teşkil etmektedir (BOA, TT.d., n. 8, s. 288-305, 508-513).

XVI. yüzyılda Sultanhisar'ın üç ayrı tahrir kaydı mevcuttur. Bunların ikisi Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine, biri II. Selim (1566-1574) dönemine aittir. I. Süleyman dönemine ait ilk defter Osmanlı Arşivi'nde Tapu-Tahrir defterleri tasnifinde 148 numara ile kayıtlı ve 1528-29 (H. 935) tarihli defterdir. (BOA, TT.d., n. 148, s. 516-532). XV. yüzyıla ait tahrirlerde *nahiye* başlığı altında kaydedilen Sultanhisar, bu tahrirde *kaza* başlığı altında kaydedilmiştir. Tahrir defterinde Sultanhisar'a tabi olarak Hasırcılı, İmad Bükü, Çomaklu, Kulağuzlu, İsa Beylü, Malkoç, Yaycılı, Yakublu, Bulargılı, Köslü, Saruhanlu, Salavatlu, Özbek, Dirkime, Taverle, Danişmendlü ve Emir Ahurlu köyleri ile Şark Kaynağı mezarası

⁴ Yusuf Halaçoğlu, Sultanhisar'da bulunan Tekelü cemaatini Teke Türkmenlerine mensup olarak kaydetmiştir. Halaçoğlu, 2009, c. V, s. 2190.

kayıtlıdır. Bu köylerden Saruhanlu, Danişmendlü ve Emir Ahurlu köyleri dışındaki köyler meskûn durumdadır. İdari birimler 1530 tarihli icmal defterinde de aynı şekilde kaydedilmiştir (Özkılınç vd., 1995, s. 475-476).

XVI. yüzyılın ilk yarısında kaza genelinde toplam 747 hane ve 157 mücerred bulunduğu görülmektedir. Muaflar da dahil edildiğinde kaza nüfusunun 4 bin civarında olduğu tahmin edilebilir. Kazanın en kalabalık yerleşim birimini yaklaşık bin kişinin yaşadığı kaza merkezi oluşturmaktadır. Sultanhisar merkezinde (nefs) cemaat olarak yirmi hanelik bir kürekçi grubu (çeltik tarlalarında çalışanlar) ile kırk hanelik müteferrik cemaat bakiyeleri de ayrı başlık altında kaydedilmiştir. Kazanın nüfus olarak kalabalık diğer yerleşim birimi yaklaşık 750 kişilik bir nüfusa sahip olan Kulağuzlu köyüdür. Sultanhisar'ın köylerinde Oğuzların Yıva boyuna mensup olan Deliler cemaatinden bazı haneler de mevcuttur (Halaçoğlu, 2009, c. II, s. 615). Deliler cemaatinden Kalu Beylü köyünde 6 hane, Dirkime köyünde 3 hane, Hasırcılı köyünde 10 hane, Karacağağaç köyünde 4 hane olmak üzere 23 hanelik (yaklaşık 100 kişi) bir nüfus Sultanhisar dahilinde yaşamaktadır. Kaza merkezi ile Hasırcılı, Çomaklı, Kulağuzlu, İsa Beylü, Salavatlı, Özbek ve Dirkime köylerinde birer, Malkoç köyünde ise iki imam görevlidir. Kulağuzlu köyünde bir de hatib bulunmaktadır. Kazada toplam dört *muhassıl* mevcuttur. Buradaki muhassıl kelimesi "ilim tahsil eden" anlamında olup, bu terim XV. ve XVI. yüzyıllarda medrese öğrencilerini tanımlamak için kullanılmıştır (BOA, TT.d., n. 148, s. 516-532; Mete, 2020, s. 20). Meskûn olan hanelerle Sultanhisar kazası, Aydın sancağının bütün kazaları hesaplandığında toplam hanelerin %2'lik kısmını, mücerred ve muaflar da dahil edildiğinde toplam nüfusun ise %1'lik kısmını barındırmaktadır (Yazıcı, 2002, s. 131).

Kanuni Sultan Süleyman saltanatının sonlarına doğru, 1565-66 yıllarına tarihlendirilen tahrir defterindeki veriler Sultanhisar'ın nüfusunda az miktarda bir artışın olduğunu göstermektedir. 1528-29 tarihli tahrirde 747 olan hane sayısının bu defterde 871'e yükseldiği tespit edilmiştir. Bu dönemde mücerred sayısı ise 103'tür. Bu tahrirde Hasırcılı, İmad Bükü, Çomaklı, Kulağuzlu (Dereköy/Ahice), İsa Beylü, Yayılcı, Saruhanlu, Malkoç, Yakublu, Bulargılı, Köslü, Salavatlı, Özbek, Dirkime, Taverle, Emir Ahurlu, Danişmendlü köyleri Sultanhisar dahilinde kaydedilmiştir. Bir önceki tahrirde *hâlî* (boş) olarak kaydedilen Danişmendlü ve Emir Ahurlu köylerinin bu tahrirde de *hâlî* durumda olduğu görülmektedir. Çeşitli nedenlerle vergiden muaf olanlar da (kürekçi, imam, malul, pir vs.) dahil edildiğinde bu dönemde Sultanhisar'ın nüfusunun 5 bine yaklaştığı görülmektedir. Sultanhisar'a tabi köylerin nüfus olarak en büyükleri bine yaklaşan nüfusuyla Kulağuzlu köyü ile yaklaşık 750 kişinin yaşadığı Dirkime köyleridir. Sultanhisar'ın nefsinde ve yedi köyde birer imam bulunmaktadır. Sultanhisar nefsinde ve bazı köylerinde Deliler cemaatine mensup 40 hane perakende halde meskundur (BOA, TT.d., n. 87, s. 317-331).

Sultanhisar'ın XVI. yüzyıldaki son tahriri Sultan II. Selim saltanatında yapılmıştır. 1573-74 (H. 981) tarihli olup, iki cilt halinde kaydedilen bu kayıtlar

Osmanlı Arşivi'nde TKGM.d. tasnifinde 25 ve 26 numara ile kayıtlıdır. Sultanhisar'ın bu son tahririnde kazaya bağlı köylerin sayısında herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte XV. yüzyıl ortalarından itibaren yaşanan nüfus artışının bu tahrirde durulduğu görülmektedir. Bu dönemde 799 hane ve 602 mücerredin kayıtlı olduğu Sultanhisar'ın nüfusunun muafklar da dahil edildiğinde 5 bin civarında olduğunu söylemek mümkündür. Burada dikkati çeken bir veri ise bir önceki tahrirde 103 olarak kaydedilen mücerredlerin sayısındaki büyük artıştır. Defterdeki verilere göre Sultanhisar'da 602 mücerred kayıtlıdır ki bu durum yaklaşık yedi yıllık bir süreçte bekar erkek sayısında altı kata yakın bir artış yaşandığını göstermektedir. 1529'da toplam nüfusun yaklaşık %4'ünü oluşturan bekar erkeklerin, 1573-74 yılına gelindiğinde nüfusa oranının %12 civarına yükseldiği görülmektedir.

1573 kayıtlarında Sultanhisar'ın en kalabalık köyü yine Kulağuzlu köyüdür. Muaf olanlar da dahil olmak üzere yaklaşık bin kişinin yaşadığı Kulağuzlu köyü, yaklaşık 500 kişinin meskûn olduğu Sultanhisar nefsinden de daha kalabalık durumdadır. Kulağuzlu köyünün ardından Çomaklı ve İsa Beylü köyleri diğer kalabalık köyler olarak öne çıkmaktadır. Bir önceki tahrirde *haliyyü'r-reaya* olarak kaydedilen Danişmendlü köyünün bu tahrirde mezra olarak kaydedilmesi, bu köyde yerleşimin tamamen terk edildiğini göstermektedir (BOA, TKGM.d., n. 25, vr. 182b-205b).

Tahrir defterlerindeki veriler birlikte değerlendirildiğinde 16. yüzyılda Akdeniz coğrafyasının hemen her bölgesinde meydana gelen nüfus artışının Sultanhisar'da da örneklediği anlaşılmaktadır. 1462-68'e tarihlendirilen tahrir kayıtlarında toplam hane sayısı 573 olarak tespit edilmişken, 1566 yılında bu sayının 871'e kadar yükseldiği görülmektedir. Anlaşıldığı üzere yaklaşık bir asırlık zaman diliminde yetişkin nüfusta %52 oranında bir artış yaşanmıştır. Nüfus verilerindeki çarpıcı değişim ise bekar erkek nüfusunda gerçekleşmiştir. 1480 tarihli defterde bekar erkek sayısı 146 olarak kaydedilirken, 1528-29'a gelindiğinde bu sayı 157'ye düşmüştür. Ancak 1573 yılına gelindiğinde mücerredlerin sayısı dikkat çeken bir artışla 602'ye yükselmiştir. Yani, elli yıllık bir sürede Sultanhisar'daki bekar erkek sayısı yaklaşık olarak dört katına çıkmıştır. 15. yüzyıl sonlarında bekar erkek nüfusunun toplam nüfusa oranı yaklaşık olarak %5 iken yüz yıl sonra bu oran %12'ye kadar yükselmiştir. Bu oranlar Anadolu'nun diğer bölgelerindeki nüfus artış oranlarıyla da benzeşmektedir (Koç, 2007, s. 295-296). Burada vurgulanması gereken olgu ise, bekar erkek sayısındaki bu artışın, aynı dönemde patlak veren medreseli isyanlarının da nedenlerinden biri olduğudur (Akdağ, 2009, s. 70). Öte yandan tahrir verilerinde idari anlamda Sultanhisar'a bağlı köylerde büyük bir değişim meydana gelmediği de tespit edilmiştir.

İKTİSADİ DURUM

Sultanhisar'da ekonomik faaliyetlerin temelini, Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesinde olduğu gibi tarımsal üretim ve hayvancılık oluşturmaktadır.

Sultanhisar'da yetiştirilen tarım ürünleri arasında da buğday ve arpa başat bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte bağcılık ve bilhassa incir bahçeleri de büyük bir önemi haizdir. Hayvancılığın temelinde ise küçükbaş hayvanlar ile arıcılık faaliyeti vardır.

Tarım

Buğday ve Arpa: Sultanhisar'ın 1425-30 arasına tarihlenen ilk tahririnde tarımsal üretimin durumuna dair detaylı bilgiler bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda Aydın bölgesinde Türkmen cemaatleri arasında yerleşik hayatın yaygınlaşmasına paralel olarak tarımsal üretimde de bir artış görülmektedir. Sultanhisar'ın ilk tahririnde tarımsal üretime dair çok az olan kayıtlar, yüzyıl ortalarında kaydedilen defterde daha detaylı bilgiler içermektedir. 1462-68 tarihli defterdeki kayıtlara göre Sultanhisar ve bağlı köylerinde en çok tarımı yapılan ürünler olarak buğday ve arpa öne çıkmaktadır. Bu dönemde 58 kile ve 10 müdd buğdaydan (=öşr-i gendüm) 7740 akçe, 76 kile ve 35 müdd arpadan (=öşr-i cevve) ise 12496 akçe öşür alınmıştır. Öşür miktarları kile ve müdd olarak belirtildiği için bu dönemde buğday ve arpanın fiyatlarına dair bilgiler çıkarmak da mümkündür. Buna göre XV. yüzyıl ortalarında Aydın bölgesinde 1 kile buğday 30 akçe iken, 1 müdd buğday ise 600 akçedir. Arpanın kilesi 16 akçe, müddü ise 320 akçedir. Yapılan hesaplamada Sultanhisar'da toplam buğday üretimi 64,5 ton, kişi başı üretim miktarı ise yaklaşık 25 kg olarak gerçekleşmiştir. Arpa üretiminde ise toplam miktar 194 ton, kişi başı miktar ise yaklaşık 77 kilogramdır.⁵ Bu dönemde kile hesabıyla kişi başı buğday ve arpa üretiminin Aydın sancağının genel ortalamasına yakın olduğu görülmektedir (Erdoğan & Bıyık, 2015, s. 19-21).

1480 tarihli defterde buğday ve arpa öşürlerinde ölçek olarak kile ve müddün yanında şinik ve sa' da kullanılmıştır. Bu dönemde buğday öşrü 4 sa', 3 şinik, 12 müd ve 65,5 kile olarak gerçekleşirken bunun akçe karşılığı ise 4854 akçedir. Arpa öşrü ise 2 sa', 1 şinik, 128,5 kile ve 20 müdd ve 8040 akçe olarak gerçekleşmiştir. Buğday ve arpanın birim fiyatları ise bir önceki tahrirle aynı seviyededir.

XVI. yüzyıldan itibaren buğday ve arpa fiyatlarındaki enflasyon, veriler sayesinde kolay bir şekilde takip edilebilmektedir. XVI. yüzyılda Sultanhisar'ın ilk tahriri olan 1528-29 tahririnde buğday öşrü 371 kile ve 29680 akçe, arpa öşrü ise 540,5 kile ve 27025 akçe olarak kaydedilmiştir. 1566'da buğday öşrü 5,5 müd, 171,5 kile ve 28150 akçe, 1573'te ise 325 kile ve 36958 akçe olarak gerçekleşmiştir. Üretim artışı arpada da kendisini göstermiştir. 1566'da arpa öşrü 11 müdd, 336 kile ve 27800 akçe olarak gerçekleşirken 1573'e gelindiğinde öşür miktarı 657 kile ve 41956 akçe olmuştur. Bu veriler sayesinde yüzyılın ilk yarısında buğdayın kilesinin 80 akçeye, arpanın kilesinin ise 50 akçeye yükseldiği anlaşılmaktadır. Nüfusun artmasına paralel olarak XVI. yüzyılda üretim miktarı artmış ancak Akdeniz coğrafyasında yaşanan fiyat hareketleri doğal olarak Osmanlı ekonomisini de

⁵ Ele alınan dönemde Aydın sancağında kilenin kilogram karşılığına dair bir bilgi bulunmadığı için hesaplamamızda İstanbul kilesi (yaklaşık 25 kg) esas alınmıştır.

etkilemiş ve ürün fiyatlarında da artış meydana gelmiştir. 1565-66'da buğdayın kilesi 100 akçeye yükselmiş, arpanın kilesi ise 50 akçe olarak kalmıştır. Ancak 1573-74 yılında buğdayın kilesi 112 akçeye, arpanın kilesi ise 64 akçeye yükselmiştir. Özetlenecek olursa XV. yüzyıl sonlarından XVI. yüzyıl sonlarına kadar gelen süreçte buğday ve arpa fiyatlarının yaklaşık olarak %300'lük bir artış gösterdiği görülmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında nüfus artışının aksine kişi başı üretimde düşüş görülmüş ve üretim 15 kg civarında gerçekleşmiştir. Sultanhisar'da yaşanan düşüşe benzer bir süreç Manisa kazasında da yaşanmış, burada 1531-1575 yılları arasında kişi başı buğday üretiminde %11, arpa üretiminde ise %7 oranında düşüş olmuştur (Emecen, 2013, s. 243).

Sultanhisar'da buğday ve arpa gibi başat ürünlerin yanında erzen, böğrülce, burçak, darı, alef, çavdar gibi hububatların tarımı da yapılmaktadır ancak bu ürünlerin öşür miktarları verilmemiş, yalnızca alınan vergi miktarları kaydedilmiştir. 1528-29 tahririnde bu ürünlerden alınan toplam vergi 6853 akçe iken, 1573'te bu vergi 10924 akçeye kadar yükselmiştir.

Bağcılık: Sultanhisar'da buğday ve arpa gibi yaygın tüketim alanı olan hububatın yanı sıra bahsi geçen ürünlerden daha çok gelir elde edilen bir kalem daha vardır ki bu da bağcılık faaliyetidir. Üzüm üretimi günümüzde olduğu gibi Osmanlı döneminde de oldukça yaygın olarak yürütülen bir faaliyettir. Üzüm üretiminin bu denli yaygın olmasında meyvenin hem yaş hem de kuru olarak tüketilmesinin yanında kaynatılarak pestil, pekmez, sirke yapımında da kullanılması etkilidir. (Solak, 2008, s. 224).

Bağcılık faaliyeti denince akla doğal olarak üzüm üretimi gelmektedir ancak bölgede üzümün yanında incirin de önemli bir yeri haiz olduğu muhakkaktır. Tahrir defterlerinde incir bahçelerinden alınan öşür de *öşr-i bağat* içerisinde kaydedilmiştir. Sultanhisar ve çevresinde yetişen incirlerin şöhretini ise XVII. yüzyılda bölgede bulunan Evliya Çelebi büyük bir övgüyle anlatmaktadır:

"... bütün Nazilli şehrinin ileri gelenlerinin cennet bahçeleri bu Sultanhisarı toprağındadır, zira temiz toprağı bağ ve bahçe yeridir, hatta "20 bin bağdır" diye halk arasında yayılmıştır...

... Burada yetişen gök lop, ak lop, kızıl lop, mor lop ve kara lop bir diyarda yoktur. Köşk şehrinin gök lopundan bunun ak lopu iyidir...

... Kısacası, bu Sultanhisarı incirinin güzelliği ve yemesi başka diyarın incirlerine tercih olunur incirdir. Bunun kuru inciri de pâk ve lezzetlidir, zira diğer diyarlarda incirleri toz toprağa bulanmış, kirli hasırlar üzerinde kuruturlar. Ama bu Sultanhisarı'nda pâk sergiler üzere beyaz çarşaflar üzerinde tane tane sıralı olarak serip şiddetli sıcakta olgunlaşınca kadar kuşlardan, toz topraktan hizmetçileri korurlar. Havada bir bulanıklık olsa yine beyaz çarşaflar ile örterler. Onun için bu

Nazilli incirinin kurusu herkesçe makbuldür, gayet hoş ve yemesi güzeldir. (Evliya Çelebi, 2011, s. 202-203).

Sultanhisar'da bağcılık faaliyetinden tahsil edilen *öşr-i bağatın* henüz erken dönemlerde dahi en önemli gelir kalemlerinden olduğu görülmektedir. 1425-30 tahririnde buğdaydan 5040, arpadan 8 bin akçe vergi alınırken, bağcılıktan elde edilen gelir 6 bin akçe olarak kaydedilmiştir. Elbette bölgede yerleşik hayatın ve buna bağlı olarak nüfusun da artmasına paralel olarak bağcılıktan elde edilen gelir de zaman içerisinde artış göstermiştir. 1462-66 ve 1480 tarihli kayıtlarda bağcılıktan alınan vergi 18 bin akçe civarlarındayken, 1528-29'da 25 bin, 1566'da ise 32 bin akçeye kadar yükselmiştir. Ancak 1573-74'e gelindiğinde çarpıcı bir düşüş göze çarpmaktadır. Bu dönemde tahsil edilen vergi 23 bin akçeye kadar düşmüştür ki bu da reayanın bağcılık faaliyetini bırakmaya başladığını göstermektedir. Sultanhisar'ın köylerinden Kulağuzlu, İsa Beylü ve Salavatlı köyleri bağ gelirlerinde öne çıkmaktadır.

Pamuk: Sultanhisar çevresinde bölgenin iklim koşullarına uygun bir ürün olan pamuk (penbe) tarımı da önemli gelir kaynakları arasındadır. Hatta erken dönemlerde bağcılıkta olduğu pamuk üretiminden tahsil edilen vergi de temel besin kaynaklarından buğday ve arpanın üzerindedir.

Sultanhisar'ın ilk tahririnde pamuktan 2 bin akçe vergi alınırken 1462-66'da bu miktar 16903 akçeye yükselmiştir. Tahrir kayıtları sayesinde bu dönemde 1 vukıyye (Aydın kanunnamelerinde bir vukıyyenin 300 dirheme eşit olduğu belirtilmiştir) pamuğun 1 akçe değere sahip olduğu da anlaşılmaktadır. Pamuk üretiminden elde edilen gelir XVI. yüzyılda büyük bir artış göstermiştir. 1528-29'da 12665 akçe vergi alınırken yüzyıl sonuna doğru bu miktar 23794 akçeye kadar yükselmiştir. Kulağuzlu, Hasırcılı ve Salavatlı köyleri, pamuk üretiminden en çok vergi alınan köyler olarak göze çarpmaktadır.

Sultanhisar'da buğday arpa, bağcılık ve pamuk dışında da tarım faaliyetleri vardır. Burada çeltik (pirinç), kestane, badem, meyve-sebze gibi az da olsa vergi alınan ürünleri saymak mümkündür.

Hayvancılık

Sultanhisar'da tarımsal üretim dışında gelir getirici bir diğer faaliyet de hayvancılıktır. XV. ve XVI. yüzyılda hayvancılık faaliyetinin başat unsurları ise küçükbaş (koyun) hayvan yetiştiriciliği ve arıcılıktır.

Koyunlardan alınan vergi tahrirlerde resm-i ganem ya da adet-i ağnam olarak kaydedilmektedir. Sultanhisar'ın ilk tahririnde 700 akçe *resm-i ağnam* tahsil edildiği kayıtlıdır. Vergi miktarı 1462-66'da 770 akçe (yalnızca Çomaklı, Kulağuzlu ve Dirkime köylerinde var), 1480'de ise 1822 akçe (Kulağuzlu, Yakublu, İsa Beylü ve Dirkime köylerinde) olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti'nde genellikle iki koyundan bir akçe olarak tahsil edilen resm-i ağnam, II. Mehmed

devrinde bazı bölgelerde üç koyundan bir akçe olarak tahsil edilmiştir. Aydın sancağının II. Bayezid dönemine ait bir kanunnamesinde iki koyundan bir akçe alınacağı belirtilmiştir (Akgündüz, 1990, s. 158). Bu hususun XVI. yüzyıl tahrirlerinde de aynı olduğu göz önüne alındığında resm-i ağnamın her zaman iki koyundan bir akçe olarak alındığını söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak bu tahrirlerde Sultanhisar'daki koyun sayısının sırasıyla 1500 ve 3500 olduğu ortaya çıkmaktadır. (BOA, TT.d., n.1/1M, s.126-147; Erdoğru & Bıyık, 2015, s. 36, 44).

XVI. yüzyılın ilk tahriri olan 1528-29 tarihli kayıtlara göre Sultanhisar'da tahsil edilen resm-i ağnam ise 2433 akçedir. XVI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise vergi miktarının 3162'ye yükseldiği görülmektedir. Buna göre yüzyıl başlarında Sultanhisar ve köylerindeki toplam koyun sayısının yüzyıl başında 5 bin, yüzyıl sonlarında ise 6 bin civarında olduğunu söyleyebiliriz. XVI. yüzyıl sonlarına gelindiğinde köylerin hepsinde adet-i ağnam tahsil edilmektedir.

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde tahsil edilen diğer vergiler resm-i yaylak, resm-i kışlak, resm-i otlak gibi vergilerdir ancak tahrir defterlerinde bu vergiler genellikle tayyarat ve bad-ı heva türünden vergilerle birlikte kaydedildiği için ne miktarda toplandığını saptamak mümkün değildir.

Hayvancılıktan vergi alınan bir diğer kalem arıcılıktır. Kanunnamelerde bir kovandan iki akçe vergi alınacağı kayıtlıdır. Tahrirlerde öşr-i küvvere ya da öşr-i kovan başlığı altında kaydedilen bu vergi kalemi de ilk tahrirden itibaren karşımıza çıkmaktadır. 1425-30 tarihli defterde Sultanhisar'da kovan resmi 30 akçe olarak kaydedilmiştir. 1462-66'da 40 akçe olan vergi miktarı, 1480'de 327 akçeye yükselmiştir. XVI. yüzyıldaki tahrirlerde ise sırasıyla 1415, 1407 ve 1338 akçe olarak tahsil edilmiştir.

Çift Resmi

Klasik dönem tahrirlerinde vergi veren kimseler, işledikleri toprağın büyüklüğüne göre çift, nim-çift, bennak, kara, caba gibi sınıflara ayrılırdı (Öz, 1991, s. 433). Çiftlik tabiri bir çift öküzle işlenebilecek toprağı ifade etmekte olup, bu toprağın büyüklüğü bölgeden bölgeye, toprağın verimine göre değişmekte ve kanunnameler ile tespit edilmektedir (İnalçık, 2009, s. 191-192). Toprağı işleyen reaya bunun karşılığında *çift resmi* ödemekle yükümlüdür. Bir çiftlik büyüklüğünde arazi işleyenler *çift*, bunun yarısı kadar bir araziyi işleyenler ise *nim-çift* olarak vergi vermektedir. Yarım çiftlikten küçük arazi işleyen evli hane reisleri *bennak* olarak kaydedilirken, bekar erkekler ise *mücerred* olarak yazılmaktadır. Anadolu eyaletinde çift resmi önceleri 22 akçe olarak tahsil edilirken, Fatih Sultan Mehmed devrinde 1458 yılında yüzde elli oranında artırılmıştır (İnalçık, 1959, s. 581-589).

Sultanhisar'ın kayıtlarını da içeren tahrir defterlerinin kanunnamelerinde toprak tasarruf eden kişilerden bir çift tasarruf edenlerden 33 akçe, nim-çift (yarım çift) tasarruf edenlerden 16,5 akçe, yarım çiftten daha az bir toprağı işleyen *bennak*lardan ise 12 akçe çift resmi alınacağı kayıtlıdır (BOA, TT.d., n. 148, s. 2; Barkan, 1943, s. 6). Bu kanunnamenin bir sureti 1573-74 tarihini taşıyan defterin

başında da bulunmaktadır ancak kanunnamede mücerredlerden vergi alınmayacağı yazmasına karşın köylerdeki hasıllarda mücerredlerden 6 akçe vergi tahsil edildiği görülmektedir (BOA, TKGM.d., n. 25, vr. 1b).

Sultanhisar'ın 1425-30 arasına tarihlenen ilk tahririnde hane olarak kaydedilen vergi veren kimseler çift, nim-çift ya da kara gibi sınıflara ayrılmamıştır. Bu deftere göre Sultanhisar ve ona tabi olan Eskihisar ve Kafıran köylerinden elde edilen vergi gelirleri padişah hassına dahildir. Sultanhisar'da tahsil edilen vergi gelirleri olarak haraç (2000 akçe), öşr-i kovan (30 akçe), kirdeben? ve bostan (3000 akçe), küp resmi (500 akçe), badem ve koz (30 akçe) olarak kaydedilmiş, hasılda adı geçmeyen çift resminin de dahil edilmesiyle toplam hasıl 11.000 akçe olarak hesaplanmıştır (Erdoğan, 2015, s. 49; Telci, 2015, s. 85, 176-178).

1462-68 tarihli defterin kanunnamesi mevcut olmasa da defterdeki kayıtlardan resm-i çift miktarı tespit edilmektedir. Buna göre çift resmi 30 akçe, nim-çiftli kara 12 akçe, kara (1528-29 kanunnamesinde yirmi yaştan büyük bekar erkeklerin resm-i kara vereceği kayıtlıdır) ise 5 akçe vergi vermekte, mücerredler ise daha önce belirtildiği üzere vergiden muaf tutulmaktadır. Bu dönemde Sultanhisar'da kayıtlı olan hanelerin 104'ü çift, 53'ü çiftli kara (bu tabir bennak yerine kullanılmıştır), 374'ü ise caba kara olarak kaydedilmiştir. Sultanhisar'da çift (3.080 akçe), çiftli kara (636 akçe) ve kara caba (2.015 akçe) olmak üzere üç farklı sınıfta tahsil edilen çift resminden toplam 5.731 akçe gelir elde edilmektedir. Sultanhisar'dan tahsil edilen toplam vergi geliri ise 69.271 akçedir. Aydın sancağının bu dönemdeki toplam gelirinin 1.023.845 akçe olduğu (Erdoğan & Bıyık, 2015, s. 13) düşünüldüğünde, toplam gelirin yaklaşık olarak %7'sinin Sultanhisar nahiyesinden elde edildiği ortaya çıkmaktadır.

1480 yılına gelindiğinde çift resmi miktarında değişiklik olmamıştır. İcmal defterinde kayıtlı hanelerin 208'i çift, 49'u nim-çift, 242'si bennak, 74'ü de kara olarak tasnif edilmiştir. 146 mücerredin bulunduğu Sultanhisar'da 11 imam ve 6 adet de çeşitli nedenlerle vergiden muaf hane reisi bulunmaktadır. Bu dönemde çift resminden elde edilen gelir tespit edebildiğimiz kadarıyla 7421 akçedir. Ancak Hasırcılu, İmad Bükü vb. köylerden maktu vergi alındığı ve verginin içindeki çift resmi miktarı belirtilmediği göz önüne alınırsa çift resminden elde edilen gelirin daha yüksek olduğu muhakkaktır.

1480 tarihli defter bir icmal tahrir defteri olması hasebiyle aynı zamanda Sultanhisar'daki timar mutasarrıflarının da kaydedildiği bir defterdir. Burada kaydedilen ilk kayıt Sultanhisar kadısına ait olup, 595 akçelik bir timar tasarruf eden kadının nahiye merkezinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır (BOA, TT.d., n. 8, s. 288). Sultanhisar'ın köylerinin büyük kısmı ise Aydın sancağı piyade mirlivası (yaya sancakbeyi) Lütfi Bey'in timarına dahildir. Öte yandan Sultanhisar'daki bazı köylerin gelirleri de Mastaura Kalesi dizdarı Hacı Hamza ve kale müstahfızları (*merdan-ı kal'a*) tarafından tasarruf edilmektedir (BOA, TT.d., n. 8, s. 290-297).

1528-29 tarihli defterdeki kayıtlara göre bu dönemde kaza gelirlerinin bir kısmı padişah hassına dahil edilmiş, büyük kısmı ise sipahilere timar olarak verilmiştir. Sultanhisar nefsinde hane sayısı 163'tür. Kaza genelinde vergi mükelleflerinin sınıflandırmasına baktığımızda ise 13 çift, 203 nim-çift, 531 bennak olarak kaydedildiğini görmekteyiz. Evli hane reislerini oluşturan bu sınıflara karşılık bekar erkeklerden oluşan *mücerred*lerin ise 157 nefer olduğu tespit edilmiştir. 1480 tarihli Aydın tahririnde bennak tabiri yerine *çiftli kara* ya da *caba kara* tabirleri de kullanıldığı halde, 1528-29 tarihli defterde *kara* mücerredler ile birleştirilmiş, evliler ise bennak adı altında kaydedilmiştir (BOA, TT.d., n. 148, s. 516-532; İnalçık, 1993, s. 313; Emecen, 1992, s. 458). 1480'den bu döneme gelen yaklaşık elli yıllık süreçte *çift* olarak kaydedilen hane sayısında büyük bir düşüş gerçekleşmiştir. Çift sayısındaki düşüşün temel sebebi kanunlara aykırı olarak çift topraklarının parçalanmasıdır. Bunun sonucu ise reayanın elindeki toprak miktarının küçülmesine bağlı olarak verimin ve üretimin düşmesi ve dolaylı olarak çift-bozan sayısının artmasıdır (Gümüşçü-Erdoğan Özünü, 2016, s. 205).

1565-66 yılında yapılan tahrire göre 17'si çift, 199'u nim-çift, 451'i bennak, 204'ü ise kara olarak kaydedilen toplam 871 haneden toplamda 9525 akçelik çift resmi tahsil edilmiştir. 103 mücerredten bu tahrirde de vergi alınmamıştır. Buna göre bu dönemde Sultanhisar'dan tahsil edilen toplam 170 bin akçelik gelirin yaklaşık olarak %5'lik bir kısmını çift resmi oluşturmaktadır. 1573 tahririnde ise 27 çift, 250 nim-çift ve 522 bennaktan oluşan hanelerden toplam tahsil edilen çift resmi 14807 akçedir. Bu dönemde Sultanhisar'dan elde edilen gelir ise 204.258 akçe olup çift resmi bu gelirin yaklaşık %7,2'sini teşkil etmiştir. Bu tahrire ilişkin belirtilmesi gereken bir diğer husus da yukarıda bahsedildiği üzere önceki tahrirlerin aksine mücerredlerden de 6 akçe vergi tahsil edildiğidir.

Sultanhisar ve köylerinde gayrimüslim nüfus bulunmadığı için cizye ve ispençe ile herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Diğer Vergiler

Tahrir defterlerinde miktarı belli olmayan gelirler için *tayyarat* tabiri kullanılmaktadır. Sultanhisar'la ilgili kayıtlarda bu kalemde bad-ı heva, resm-i kışlak, resm-i otlak, yava, kaçgun, resm-i tapu, resm-i duhan gibi vergi kalemleri bir arada kaydedilmiştir. Bu vergilerden 1462-66'da 3650 akçe, 1480'de 2406 akçe, 1528-29'da 5984 akçe, 1566'da 6 bin akçe, 1573'te ise 6812 akçe tahsil edilmiştir. Burada görüldüğü üzere nüfus arttıkça reayaya dair olan bu vergilerde de bir artış mevcuttur.

Önemli gelir getiren vergiler arasında zikredilmesi gereken bir diğer vergi *resm-i arusanedir*. Evlenen reayadan alınan ve gerdek resmi olarak da nitelendirilen bu vergi bazı köy hasıllarında *tayyarat* türünden vergilerle birlikte kaydedilmiştir. Ancak müstakil şekilde kaydedilen vergiler hesaplandığında 1528'de 1503 akçe tahsil edilmiş, bu miktar 1573'e gelindiğinde 1315 akçe olarak kaydedilmiştir.

Resm-i tapu, üzerine ev yapılarak tarım faaliyetinden alıkonulan arazi karşılığında arazinin bedeli olarak alınan bir vergidir. Tahrir defterlerinde XVI. yüzyılda müstakil olarak kaydedilen bu vergi 1528-29'da 3060, 1573 tahririnde ise 7027 akçedir. Yine hariçten gelen reayanın işlediği araziyle ilgili bir vergi olan *resm-i zemin* miktarı da yüzyılın ilk yarısında 8205 akçe, ikinci yarısında ise 8852 akçe olarak kayıtlıdır. Resm-i deştbanı ise ekinliklerin, bağ ve bahçelerin korunması karşılığında ödenen bir vergidir. Bu vergi de yüzyılın başlarında ve sonlarında üç bin akçe civarında bir gelir kalemini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı fethinden sonra ilk zamanlarda nahiye, daha sonraki dönemlerde ise kaza statüsünde Osmanlı idari teşkilatında yer alan ve bu statüsünü Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam ettiren Sultanhisar, Denizli-Nazilli-Aydın yolu üzerinde bulunması hasebiyle önemli bir geçiş noktası hüviyetindedir. Erken dönemlerden itibaren tahrir kayıtları bulunan Sultanhisar'ın nüfusu incelendiğinde bölgenin hemen hemen tamamıyla Müslüman-Türk nüfus tarafından iskân edildiği, buna karşılık gayrimüslim nüfusun ise ilk tahrir dışında kaydedilmediği tespit edilmiştir. Sultanhisar'ın Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemde yaklaşık 500 olan nüfusu XV. yüzyılın ikinci yarısında 2500, XVI. yüzyıl sonlarına doğru ise 5 bine yakın olarak tahmin edilmektedir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti genelinde büyük bir nüfus artışının yaşandığı ve hemen her bölgede nüfusun birkaç katına çıktığı düşünülürse, Sultanhisar'da nüfusun bu artış hızının altında kaldığını söylemek mümkündür.

Sultanhisar'da gelir kaynaklarına bakıldığında en önemli gelir kaleminin bağcılık faaliyeti olduğu tespit edilmiştir. Burada üzüm bağlarının yanında incir bahçelerinin de önemli bir yeri olduğu muhakkaktır. Bağcılık dışında pamuk üretiminden elde edilen gelir de hayli yüksek ve dikkat çekicidir. Öte yandan temel besin kaynaklarının ana maddesi olan buğday ve arpa üretimi de doğal olarak kazanın önemli tarımsal faaliyetleri arasındadır.

Sultanhisar'da hayvancılığın temelinde ise küçükbaş hayvancılık olmakla birlikte bu faaliyetin reaya arasında çok da yaygın olmadığını söylemek mümkündür. Resm-i ağnamın en yüksek tahsil edildiği dönem göz önüne alındığında dahi kişi başına düşen koyun miktarının yaklaşık 1 olduğu görülmektedir.

Sultanhisar'da resm-i çift miktarı, zaman içerisinde nüfusun artmasına paralel olarak artış göstermiş, gayrimüslim nüfus bulunmadığı için cizyeyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup, yazar katkısı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) n. 18003.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü defterleri (TKGM.d.) n. 25.

Tapu-Tahrir defterleri (TT.d.) n. 1/1M, 8, 87, 148.

Telif Eserler

Akdağ, M. (2009). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Aşık Paşazade (2010). *Osmanoğullarının Tarihi: Tevarih-i Al-i Osman*, Kemal Yavuz-M.A. Yekta Saraç (haz.), İstanbul: Gökkuşbe Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI ıncı Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I: Kanunlar*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Doukas, M. (2008). *Tarih Anadolu ve Rumeli 1326-1462*. Bilge Umar (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Emecen, F. (1991). Aydın. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 235-237.

Emecen, F. (1992). Bennak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5, 458-459.

Emecen, F. (1993). Cüneyd Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8, 122.

Emecen, F. (2007). Nilüfer Hatun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 124.

Emecen, F. M. (2010). *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Emecen, F. M. (2013). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erdoğru, M. A. (2015). *Aydinili Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme) Tımar ve Yaya Yoklaması Defteri Parçaları ile Birlikte*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Erdoğru, M. A. & Bıyık, Ö. (2015). *T.T 0001/1M. Numaralı Fatih Mehmed Devri Aydın İli Mufassal Defteri (Metin ve İnceleme)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Evliya Çelebi (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.IX-1, Seyit Ali Kahraman (haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gümüşçü, O. & Erdoğan Özünü, E. (2016), Osmanlı Devleti'nin "Resm-i Çift" Uygulamalarını Yeniden Düşünmek. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI (1), 177-217.

Göyünç, N. (1979). Hane Deyimi Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (32), 331-348.

Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, II, V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnalcık, H. (1959). Osmanlılar'da Raiyyet Rüsûmu. *Belleten*, 23 (92), 575-610.

İnalcık, H. (1992). Bayezid I. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, 231-234.

İnalcık, H. (1993). Çiftlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VIII, 313-314.

İnalcık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. c. I, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Koç, Y. (2007). Nüfus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, 294-299.

Mehmed Neşri (2014). *Kitab-ı Cihan-nüma Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen (haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Mete, Z. (2020). Muhassıl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXI, 20-21.

Oruç bin Adil (2014). *Oruç Beğ Tarihi*. Necdet Öztürk (haz.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Öz, M. (1991). Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler. *Vakıflar Dergisi*, (22), 429-439.

Özkılınç, A. vd. (1995). *166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Dizin ve Tıpkıbasım*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Yaş Meyve ve Sebze Üretimi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 217-251.

Telci, C. (2015). *Halil Beğ Defteri: Fetihden Sonra Aydın Sancağı'nın İlk Mufassal Tahrir Defteri, 1425-1430*. İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılıoğlu, İ. H. (1929). *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malumat*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Yazıcı, M. (2002). *XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi 'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.